

Jürgen Ebach

Az Ószövetség és a „szabadság”

„Szabadság, egyenlőség, testvériség
– de hogyan jutunk el az igékhez?”

Egy nehéz fogalom

A szabadságot nem ritkán olyan érdekek szolgálatában veszik igénybe, amelyek félre akarják állítani az emberi élet más értékeit. A „Szabadságot szocializmus helyett!” még mindig eleven választási kampányszlogenje igyekszik elfedni, hogy voltaképpen azt akarják: az igazságosság és a szolidaritás kevésbé számíton, hiszen a neoliberais szabadságfogalom teljes mértékben a piac szabadságára zsugorodik össze. Az ADAC biztosítótársaság vezérelve („Szabad utazás szabad polgárok számára”) nyíltan megmutatja, kiknek és mi-féle szabadságáról van itt szó. A szabadság problémája azonban meghaladja a rövidre zárt reklámformulák világát. A nagy újkori szavak és értékek ugyanis nem úszták meg sértetlenül a 20. század rettenetes tapasztalatait. A legnagyobb bűncselekmények nem alantags motívumokból születtek, hanem a legtekintélyesebb értékek, például az igazság és a nép, az igazságosság és a szabadság nevében. Nem lenne szabad figyelmen kívül hagynunk a nagy fogalmak posztmodern kritikáját, még akkor sem, ha a posztmodern válaszok nem meggyőzőek. Vajon az ilyen szavakkal és értékekkel elkövetett visszaélésekre az lenne a helyes reakció, ha búcsút vennénk tőlük, és ráhagynánk őket azokra, akik saját érdekeik megvalósításához használják eszközként? Nyilván nem. Inkább azért kell tennünk valamit, hogy ezeket a merész fogalmakat lehozzuk az értékek mennyországból, és „folyékonnyá tegyük” őket, azaz – Stanislaw Jerzy Lecnek az alcímben idézett kérdése szerint – (a főnevek helyett) a cselekvést kifejező igéket keres-

sük. Olyan gyakorlatról van tehát szó, amely kibírja és képes elhor-

dozni a szabadság, egyenlőség és igazságosság feszültségét.

Az Ószövetségben nem létezik a „szabadság” fogalma

A bibliai héber nyelvben nem létezik a „szabadság” fogalma, de az Ószövetség a különféle szabadítások történeteiből él. A „szabadság” főnév hiánya (csak a Biblia *utáni* héberben létezik rá a *cherut* szó) megmutatja, hogy a „szentírásban” nem a szabadságról mint állapotról van szó, hanem a felszabadításról mint történésről és cselekvésről. „Megtesszük, és meghallgatjuk” – így reagál Izrael a Tízparancsolat adományára (2Móz 24,7). A cselekvés itt megelőzi a meghallgatást, a gyakorlat az elméletet. Mindenekelőtt azonban Isten szabadító cselekvése előzi meg a parancsokat, és ezzel megalapozza azokat. „Én az Úr vagyok, a te Istened, mivel én hoztalak ki téged Egyiptom földjéről, a rabszolgaság és a munka házából.” Így kezdődik a „Tíz ige”, azaz a Tízparancsolat 2Móz 20-ban és 5Móz 5-ben. Minden parancsolat előtt ott áll az emlékeztetés a megtörtént szabadításra. Ez a prológos alkotja a „zárójel előtti előjelet”, amely megalapozza az egyes parancsolatokat. Megszabadítottalak titeket, és most szabad emberekként éltek! Ne hagyjátok magatokat ismét rabszolgaságba taszítani azáltal, hogy mint a rabszolgák, örökké dolgoztok! Ez a lényege a szombat parancsának, amelynek nem kultikus célja van, hanem tisztán szociális parancs. A munka és a pihenés kiegyensúlyozott viszonyáról van szó. Ha a keresztények tudnák ezt, vajon akkor is ezt a parancsot tartanák-e a legfőbbnek, ahogy a felmérések mutatják?

Ne váljatok ismét szolgálai lényekké azáltal, hogy más isteneknek szolgáltok, értük dolgoztok! Ez a lényege annak a tilalomnak, amely idegen istenek imádást tiltja. Mire is gondolunk mi tulajdonképpen, amikor azt mondjuk, hogy „kiszolgálunk egy gépet”?

Ne tegyétek kockára szabadságotokat azáltal, hogy mások szabadságát sértitek! Ez a lényege azoknak a parancsoknak, amelyek a tulajdont védik: „Ne légy azon, hogy megszerezd felebarátod házát, ne légy azon, hogy megszerezd feleségét, szolgáját vagy szolgálólányát, marháját vagy szamarát, vagy bármi mást, ami a felebarátodé” (2Móz 20,17)! Az itt kétszer használt ige (*chamad*) olyan sóvárgást jelent, amely a *tényleges* elsajátításra irányul. Tehát azokat szólítja meg, akik képesek erre, vagyis a hatalmasokat. A „Nátán-mesével” (2Sám 12,1-4) kifejezve: Akinek sok juha van, ne vegye el a másik egyetlenét. De éppen itt mutatkozik meg egy igen tanulságos eltolódás az értelmezésben: Mert mihelyt úgy olvassák ezt a parancsolatot, hogy az nem a *tényleges* elsajátításra irányuló sóvárgásra vonatkozott, hanem már a vágy érzésére, visszajára fordul a mondanivaló iránya. Most az irigység tilalmaként olvassák: akinek csak egy báránya van, ne irigykedjék azokra, akiknek sok juhuk van. A hatalmasoknak szóló tilalomból – nehogy eltulajdonítsák a gyengébbek javait! – a fennálló egyenlőtlenség stabilizálása lett.

Szabadság és parancs

A szabadság alaphangja, amely meghatározza a Tízparancsolatot, a szabadság és a parancs dialektikáját szövegezte meg. Ahol elsikkasztják a megtörtént szabadságot (a katekizmusokban olvasható megfogalmazás elhagyja Isten bemutatkozását: „mivel én hoztalak ki téged Egyiptom földjéről, a rabszolgaság és a munka házából”), ott éppúgy elhibázzák a parancsokat, mint ahol a bennük foglalt „kell”-t olcsó „szabad”-dá alacsonyítják. De miképpen illik össze a parancs és a szabadság? Egy rabbinikus magyarázat (Misna Abot VI,2) a *charut* (ráír, belevés) és a *cherut* (szabadság) szavak közelségének szójátékával válaszol. 2Móz 32,16 szerint az Írás a „Tíz ígébe” volt beleírva. A rabbik azt mondják: „Ne *charut*-ot olvass! Olvass *cherut*-ot, mert nem találsz valóban szabad embert (*ben chorin*), hacsak nem azt, aki a tóra megtanulásával (*talmud tora*) foglalkozik.” De miért és hogyan bizonyulhat szabadságnak a tóra szemmel tartása? Erre még vissza kell térnünk, de előbb vessünk egy pillantást a „teremtés” és a „szabadság” témájára!

Teremtő szabadság

Az ember teremtésének ókori keleti hagyományai különböznek egymástól abban a motívumban, hogy ki, hol és hogyan teremtette az első embereket, de egybehangzóak az ember teremtésének célját illetően: Az istenek azért teremtették az embereket, hogy azok levegyék a vállukról azt a munkát, amelyet korábban nekik maguknak kellett elvégezniük. Az egyik szöveg szerint „az alsó istenek cipelték a hátsó kosarat, a felső istenek felügyelték a munkát”. Konfliktus támad az alsó és a felső istenek között, s ezt úgy oldják meg, hogy pótlásul az újonnan megteremtett ember dolgozik az istenek helyett. Ebben a háttérben mutatkozik meg a kategoriális különbség a Teremtés könyve 1. fejezetével szemben. Isten nem azért teremti meg az embert, hogy elvégezze a világban azt a munkát, amelyet korábban magának Istennek kellett elvégeznie, hanem Isten képmásaként munkájával alakíthatja,

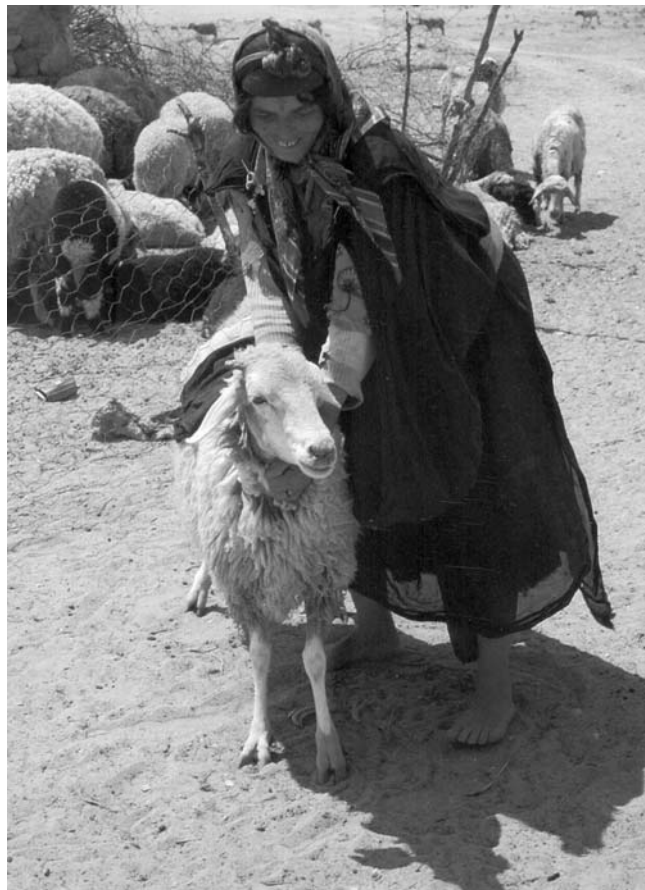
és kell is alakítani a világot. Az alakítás e szabadságának alapja Isten szabadságában rejlik, akinek nem azért van szüksége az emberre, hogy helyette dolgozzék, és nem is azért, hogy az gondoskodjék róla áldozatbemutatásával.

A Teremtés könyve első fejezetében (1Móz 1) nem a király az Isten képmása (mint a mezopotámiai szövegekben), hanem az ember. Itt emberek vannak – s az egyetlen, a teremtésből fakadó különbség: férfi és nő különbsége. A teremtés éppen hogy *nem* alapoz meg más különbségeket, például a király és a nép, a papok és a laikusok, a népek és bőrszínek különbségét. Az ember istenképiségének és az uralkodására vonatkozó parancsnak (1Móz 1,26-28) az értelmezésében gyakran háttérbe szorul az egyik nagy csattanó: az ember uralkodjék – vagyis: ember ne uralkodjék emberen! A rabbik azt kérdezik, miért származik minden ember egyetlen egytől. Azért, hogy senki se mondhassa. „Az én apám nagyobb volt a te apádnál” (Misna Szanhedrin, 4,5).

Isten képmásaként teremtve, az ember – a férfi és a nő – Isten partnere. Isten a vízi állatokat és a madarakat is megáldja, de az áldás „fö-löttük” hangzik el: „Azután megáldotta őket Isten, és azt mondta: Legyetek termékenyek, sokasodjatok...” (1Móz 1, 22). Az embert azonban közvetlenül szólítja meg az áldás szava: „Azután megáldotta őket Isten, azáltal hogy Isten ezt mondta nekik: Legyetek termékenyek, sokasodjatok...” (28. v.). Isten megszólítja az embereket, igényt támaszt velük szemben, s ezért választ és felelősségtudatot vár el tőlük, és képesnek is tartja őket erre.

Az autonómia szabadsága

A paradicsomi történet azt beszéli el, hogyan él az ember a szabadsággal, és hogyan hágja át Isten parancsát. „Isten mindent előre lát, a szabad választás mégis adva van”, mondja Akiba rabbi (Misna Abot III,16). Isten előrelátása és gondoskodása nem szünteti meg az ember döntését. Mózes 1. könyve 3. fejezetének keresztény olvasata „bűnbeesésként” értelmezi a történetet – pedig ott szó sem esik bűnről, bukásról vagy büntetésről. Az elbeszélés inkább arról szól, hogy az emberek maguk döntenek el, mi jó, és mi rossz. A védett édenkert a maga eleve adott rendjével azonban már nem alkalmas hely autonóm emberek számára. A kiűzetés a paradicsomból nem büntetés, hanem az autonómia következménye. Az emberek számára ezután nyitva áll a világ – ennek minden esélyével és veszélyével. Szemben egyrészt a „bűnbeesés” egyházi hagyományával, másrészt a német idealizmus filozófusainak felfogásával – amely szerint csak ekkor lesz az ember állatból vagy automatából valóban emberré – a bibliai elbeszélés a szabadság dialektikáját jeleníti meg.

Ez az ember munkájával kapcsolatosan, az *abad* (dolgozik) és a *samar* (megőríz) ige megfontolt alkalmazásában mutatkozik meg. Isten azért helyezte Éden kertjébe az embert, hogy megművelje és megőrizze azt (1Móz 2,15). Az alkotó-teremtő, illetve a megőrző munka komplementaritása azonban veszendőbe megy, és egyedül a megművelés, megdolgozás lesz az ember jellemzője (2,5; 3,23). A lángpallossal felszerelt angyal őrzi (*samar*) a kertet, és elzárja az ember elől (3,24). A történet 1Móz 4-ben folytatódik – itt már valóban bűnről és bukásról van szó. Káin, a megművelő (*obed*: 4,2) többé nem őrzője (*sómer*) a testvérének (4,9), és meggyilkolja őt. A szabadság már az ember történetének kezdetén magában foglalja a legrettenetesebb tett lehetőségét. Ha veszendőbe megy a megóvás és a megőrzés, ha kizárólag a munka jellemzi az embert, akkor az embertársiaság éppúgy veszendőbe megy, mint az embernek a teremtménytársaiért viselt felelőssége. Karl Marx Tézisek Feuerbachról c. műve záró mondatának egy variációjában Odo Marquard így fogalmaz: „A történelemfilozófusok csak különféle képpen megváltoztatták a világot; az a fontos, hogy megóvjuk.” Persze ahhoz, hogy megóvhassuk a világot, változtatásra van szükség: arra, hogy búcsút vegyünk a „Majd mi megcsináljuk!”, a gátlástalan tevékenykedés, a profithoz kötődés elsődlegességétől. Theodor W. Adorno azt mondja: „Az igazi társadalomnak talán elege lesz a fejlődésből, és a szabadságból fakadóan talán kihasználatlanul hagy majd bizonyos lehetőségeket, ahelyett hogy zavaros kényszerektől űzve idegen égitesteket ostromolna” (Minima Moralia). A szabadság nemcsak a cselekvés szabadságát jelenti, hanem a mellőzés szabadságát is. Ezt jelképezi a „szentírásban” a szombat parancsa, amely a Második Törvénykönyv (5Móz) megfogalmazásában azzal a követelménnyel kezdődik, hogy a szombatot meg kell őrizni (*samar*). A szombat parancsában, illetve bővítésményeiben, a szombatévben (minden hetedik év) és a jóbel-évben (minden ötvenedik év) arról van szó, hogy ne facsarjuk ki az utolsó

cseppet is – se a földből, se a tőkéből, se saját munkaerőnkéből. Abban a társadalomban, amelyben túlságosan sokaknak nincsen munkájuk, mások pedig, az ún. „húzóerők” állandó túlmunkával próbálják bizonyítani értéküket – ebben a társadalomban egyik csoport éppoly kevéssé szabad, mint a másik.

A választás szabadsága

Izrael választhat, követi-e a parancsokat, vagy sem. „Elétek adtam ma az életet és a halált, az áldást és az átkot. Válaszd az életet, hogy élhess, és utódaid is élhessenek! Szeresd az Urat, a te Istenségedet! Hallgass a szavára, és ragaszkodj hozzá, mert ő a te életed” (5Móz 30,19-20)! Az emberek igent mondhatnak erre, de mondhatnak nemet is. „Minden az ég kezében van, kivéve az istenfélelmet” – áll a babiloni Talmudban (Berachot 33b; Megilla 25a). Csak a nemet mondás szabadsága teszi szabad döntés eredményévé az igent. Ekkor azonban az „igen” már a szív ügye, amely a teljes embert megragadja – szívét és értelmét, gondolkodását és érzelmeit, mégpedig teljes intenzitással:

A szentírás-magyarázat szabadsága

Az „Írás” rászorul a magyarázatra; a rabbik nyelvén szólva „Isten szabaddá tette az Írást arra, hogy kikérdezzük azt” (*nitna lehiddares*). Mert egy olyan kánoni szövegben, amilyen az „Írás”, a szó szerinti szöveg nem adja meg annak értelmét, az értelmezés folyamatában újból és újból ki kell hámozni azt a szó szerinti szövegből. Többnyire nemcsak egy lehetséges értelmezés van, hanem több, és ez így van jól. Ha egy szöveg sok vonatkozásának és árnyalatának felfedezéséről van szó, akkor ez a sokféleség nagy gazdagságot jelent. Ha megparancsolt tevékenységről van szó, akkor döntésre van szükség. Erre nézve nincs jobb eljárás, mint hogy részletes és szabad vita után, amelyben egyetlen hangot sem szabad elnyomni, engedjük a többséget dönteni arról, mi legyen érvényben, legalábbis egy időre. Ez magában foglalhatja, hogy az „Írás” valamely mondata most ne legyen érvényben. Ha az evangélikus egyházakban nőket

„Halld meg, Izrael! Számunkra az Úr az Isten, egyedüli és kizárólagos isten az Úr! Így szeresd tehát az Urat, a számodra való Istent szíveddel és értelemmel, minden lélegzetvételeddel és minden erőddel. Azok a szavak, amelyeket ma megparancsolok neked, legyenek a szívedben” (5Móz 6,4-6)! Isten és Isten parancsai elfogadásának szabadsága mélyesen Izrael kiválasztásában gyökerezik, ami viszont Isten szabad választása. „Az Úr nem azért csüng rajtatok, mert számosabbak vagytok a többi népnél. Nem emiatt választott ki titeket – hiszen végül is a legkisebbek vagytok a népek között! Nem! Az Úr azért vezetett ki titeket erős kézzel a rabszolgaságból, és azért vásárolt ki a fáraó, Egyiptom királya kezéből, mert szeret titeket az Úr, és megtartja esküjét, amelyet őseiteknek esküdött” (5Móz 7,7-8). De amint Isten szeretetből vállalja a kötöttséget és az elkötelezettséget, úgy Izrael is Isten és az élet melletti szabad döntéssel vállalja az Isten parancsaiból fakadó kötelezettségeket. Ezzel újólag felvetődik a szabadság és a parancs összefüggésének kérdése.

avatnak lelkésszé, akkor ez ellentmondásban áll azzal az útmutatással, hogy a nők hallgassanak a gyülekezetben (1Kor 14,34). Ez az ellentmondás megengedett, sőt kívánatos, mert a Biblia kánonja maga is az ellentmondásokig terjedő sokféleségű. Az ellentmondás szabadsága azonban a cselekvés és meghallgatás kötelességére épül. Itt sem a szabadság merész fogalmáról van szó, hanem a szabaddá tevő cselekvésről.

E tanulmány élén Stanislaw Jerzy Lec egyik aforizmája áll; álljon itt befejezésül ugyanezen szerző egy további megjegyzése, amelyet be kellene írni mindazok emlékkönyvébe, akik a „szabadságot” írják zászlajukra, s így „a szabadság egyházának” emlékkönyvébe is: „A szabadságot nem lehet színlelni.”

Forrás: Junge Kirche, 2008/2

Jürgen Ebach az Ószövetség és a bibliai hermeneutika professzora a bochumi Ruhr Egyetem evangélikus teológiai fakultásán.